

Marian Anklewicz

"Od peryferii do centrum. O trzech źródłach ikonograficznych do dziejów Gryfina", Ewa Gwiazdowska [w:] "Gryfino i okolice na przestrzeni wieków", red. R. Gałaj-Dempniak, R. Skrycki, Szczecin 2009 : [recenzja]

Rocznik Chojeński 1, 159-165

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Gwiazdowska,
OD PERYFERII DO CENTRUM.
O TRZECH ŹRÓDŁACH
IKONOGRAFICZNYCH
DO DZIEJÓW GRYFINA,
W: GRYFINO I OKOLICE
NA PRZESTRZENI WIEKÓW
red. R. Gałaj-Dempniak,
R. Skrycki, Szczecin 2009, s. 39–46

W dniu 6 marca 2009 roku w Gryfinie odbyła się konferencja naukowa z okazji 755 rocznicy uzyskania przez miasto Gryfino praw miejskich. Plonem konferencji jest publikacja *Gryfino i okolice na przestrzeni wieków*, zawierająca zbiór referatów wygłoszonych przez naukowców zaproszonych do udziału w tym wydarzeniu. Jednym z referentów była dr Ewa Gwiazdowska z Muzeum Narodowego w Szczecinie, która przedstawiła referat p.t. *Od peryferii do centrum. O trzech źródłach ikonograficznych do dziejów Gryfina*. Stanowi on swego rodzaju kontynuację artykułu autorki *Gryfino w świetle źródeł ikonograficznych*, opublikowanego w monografii *Dzieje Gryfina i okolic*¹ wydanej z okazji obchodów 750 rocznicy nadania praw miejskich w roku 2005.

Tym razem referat swój autorka oparła o analizę trzech wybranych źródeł ikonograficznych pochodzących z zasobów Archiwum Państwowego w Szczecinie oraz Pommersches Landesmuseum w Greifswaldzie (Niemcy)². Ze wzglę-

¹ *Dzieje Gryfina i okolic*, red. P. Kołosowski, Gryfino 2005.

² *Schmettausche Karte von Pommern*, Friedrich Wilhelm Carl von Schmettau, ok. 1780; faksymile 1969; *Karte von den Grundstücken der Hausbesitzer auf der Feldmark Greifenhagen*, Gruch, 1847/48; Dokumentacja techniczna p.t. *Rath. Und Gerichtshaus in Greifenhagen*, w: „Zeitschrift für Bauwesen“, Jahrgang VI, Heft III-IV, Blatt 18-19, Berlin 1856.

du na błędy interpretacyjne popełnione przez autorkę, a mogące niekorzystnie rzutować na odbiór dotychczasowego przekazu historiograficznego dotyczącego spraw gryfińskich, pozwalam sobie na zrecenzowanie tej pracy i sprostowanie zauważonych nieścisłości i przekłamań. Gros z nich dotyczy pierwszego omówionego źródła³.

Strumień, o którym autorka pisze na s. 40 publikacji⁴ nigdy nie nosił nazwy *Hohlenfliess*, którą Gwiazdowska znalazła ponoć na planie miasta Gryfina z roku 1939⁵. Nigdy też droga prowadząca z kierunku północnego do Gryfina i przebiegająca przez tzw. *Unterdörfen*⁶ nie ciągnęła wzdłuż tego strumienia, spotykając się z nim dopiero w bezpośrednim sąsiedztwie miasta. Widzimy to także u Schmettau⁷. Przedmiotowy strumień od wieków nosił nazwę *Mühlenfliess*⁸, a jego wody służyły do napędu urządzeń młyna miejskiego *Zindelmühle*. Dopuszczenie przez autorkę prawdopodobieństwa wykorzystywania strumienia w celach spławu drewna ze Wzgórz Bukowych nie znajduje żadnego uzasadnienia w dotychczasowych opracowaniach historycznych, geograficznych, statystycznych, kartograficznych oraz relacjach byłych mieszkańców Gryfina. Nigdy też nie sięgał swoim biegiem w obszar Wzgórz Bukowych. Jego naturalny przebieg ukazuje między innymi dość rzetelna mapa Sotzmanna⁹ z końca XVIII stulecia. Domniemanie nazwy strumienia w brzmieniu *Hohlenfliess* jest wynikiem niewłaściwego odczytania przez autorkę nazwy *Mühlenfliess* na planie Barrana¹⁰. Za pewnego rodzaju usprawiedliwienie może posłużyć fakt, iż na powyższym planie zapis ten jest bardzo niestaranny i z powodu niewielkiej skali mocno zniekształcony. Jednak nazwa i rola strumienia była częstokroć przywoływana i omawiana w licznych publikacjach, między innymi w tych, na które powołuje się autorka w przypisach¹¹. Zdziwienie budzi fakt, iż Gwiazdowska kilka lat wcześniej poprawnie zinterpretowała zarówno nazwę, jak i rolę strumienia¹². *Mühlenfliess*, czyli w przyjętym powszechnie tłumaczeniu *Młynówka* jest ciekim wodnym całkowicie sztucznym, a w chwili obecnej w znacznej części zdrenowa-

³ *Schmettausche...*, kserokopia arkusza nr 39 w posiadaniu autora.

⁴ E. Gwiazdowska, *Od peryferii do centrum. O trzech źródłach ikonograficznych do dziejów Gryfina*, w: *Gryfino i okolice na przestrzeni wieków*, red. R. Gałaj-Dempniak, R. Skrycki, Szczecin 2009.

⁵ F.R. Barran, *Städte-Atlas Pommern*, Leer 1969, s. 56, kopia w posiadaniu autora.

⁶ F. Waldmann, H. Kämper, *Der schöne Kreis Greifenhagen. Eine Heimatkunde in Bildern*, Senden 2005.

⁷ *Schmettausche...*

⁸ F. Hayn, *Das Stadtbild von Greifenhagen*, Greifenhagen 1930, s. 56, 59.

⁹ *Special Karte von der Uckermark mit Genehmigung der Königl. Academie der Wissenschaften zu Berlin herausgegeben 1796 von D. F. Sotzmann*. Faksymile w posiadaniu autora.

¹⁰ F.R. Barran, op cit.

¹¹ F. Hayn, op cit.; *Dzieje...*, itp.

¹² *Dzieje...*, s. 307.

nym i ukrytym pod powierzchnią ziemi. Od dawna zagadką dla współczesnych była kwestia źródeł wody płynącej tym strumieniem oraz kierunku, w jakim jego wody faktycznie spływały. Napędzały one nie tylko miejski młyn położony w samym Gryfinie, lecz również młyn położony około czterech kilometrów na północ od miasta, którego kwestia poruszona zostanie poniżej. Już z tego faktu wynika, że płynął on, i płynie nadal, w dwóch różnych kierunkach. Od czasów średniowiecza wody nim płynące brały swój początek w rejonie tzw. Trzech Źródeł (*tres fontes*)¹³ wymienionych w opisie granic Wełtynia z roku 1212¹⁴. Dziś jest to niewielki obszar położony na północny wschód od Gryfina z komunalnym ujęciem wody, w XVIII stuleciu wzbogacony nawet wodami rzeki Tywy poprzez stworzenie w jej biegu na wysokości młyna *Vogelsang* (dziś: Szczawno) na południowy wschód od Gryfina sztucznej bifurkacji. Jej pozostałości zauważyć można jeszcze obecnie w terenie wspomagając się interpretacją współczesnej mapy topograficznej¹⁵ oraz map topograficznych niemieckich z XIX i XX stulecia¹⁶. Kolejną sztuczną bifurkację znajdujemy w rejonie ulicy Pomorskiej przy linii kolejowej Szczecin – Kostrzyn¹⁷.

Następną nieścisłością w omawianej pracy jest identyfikacja placu przed północną linią murów obronnych Gryfina, przy którym strumień wpływał do Regalicy. Gwiazdowska powołując się na Hayna¹⁸ pisze o placu ciesielskim, choć Hayn mówi tylko o miejscu zwanym *Trockenplatz*, czyli suszarni. Biorąc pod uwagę umiejscowienie tuż obok tzw. bielnika – budynku w którym bielono tkaniny, Hayn wyraźnie mówi o placu, na którym te tkaniny suszono. O bielniku i jego otoczeniu wspominała autorka również wcześniej¹⁹, już wówczas jednak niepoprawnie identyfikując rolę placu.

Poważny błąd popełnia Gwiazdowska odczytując z karty Schmettaua²⁰ nazwę młyna położonego w biegu strumienia na północ od Gryfina jako *Pommerowsche Mühle*. Jest to oczywiście *Damerowsche Mühle*, co wynika zarówno z samej mapy jak i licznych dostępnych opracowań i wielu innych map. Młyn od wieków należał do zaginionej dziś średniowiecznej wsi *Dąbrowa* (*Dambrowe*,

¹³ E. Rymar, *Z dziejów osad wiejskich gminy Gryfino do 1945 roku*, w: *Dzieje...*

¹⁴ *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1, nr 156; nr 157.

¹⁵ Główny Geodeta Kraju. Mapa topograficzna 1:25 000, ark. 341.33 Gryfino.

¹⁶ *Messtischblatt 2753 Woltin*, Prov. Pommern, Reg. Bez. Stettin, Landkreis Greifenhagen. Herausgegeben von der Preussischen Landesaufnahme 1888. Reichsamt für Landesaufnahme. Kleine Nachträge 1921.

¹⁷ Obserwacje terenowe autora.

¹⁸ F. Hayn, op cit., s. 9

¹⁹ *Dzieje...*, s. 307.

²⁰ *Schmettausche...*,

Damerow), a poprzez akty darowizn i wykupu już od czasów średniowiecza do Gryfina²¹. W wieku XVIII, co wynika również z omawianej mapy, pozostałością po tejże wsi był majątek *Gut Damerow*, zasiedlony w roku 1767 i przyłączony do Czepina (*Wintersfelde*). Na przedmiotowej mapie Schmettaua wyraźnie zaznaczony tuż obok młyna w kierunku wschodnim jako *Damerow. V.rk.* W roku 1790 jako młynarz wymieniony jest niejaki Gottlieb Schubert, w latach 1791–93 Gustaw Heinrich Kolbe. Ostatnim właścicielem był do roku 1945 Gerntholz²². Dziś to ruiny zabudowań z przełomu XIX/XX wieku na opuszczonej i zaniedbanej działce siedliskowej²³.

Błędnie odczytała autorka nazwę dużej wsi *Brüncken*, dziś Stare Brynki. Nieporozumieniem jest także przytoczona bez odwołania nazwa wyspy na Regalicy. Gwiazdowska pisze „...wzdłuż koryta Odry, z którym łączył się łukiem uchodząc do rzeki na wysokości wyspy Au służącej do wypasu bydła”²⁴. Rzetelność naukowa wymaga, by jednak nie zamieniać dowolnie nazw Odry i Regalicy, a jeśli chodzi o nazwę *Au*, to niestety nie mamy pojęcia, skąd autorka ją wzięła. Na przedmiotowej mapie²⁵ wyspa nie została opisana. Autorka miała do dyspozycji plan Gryfina z roku 1724²⁶, do którego zresztą odwoływała się parokrotnie w swoim artykule. W legendzie załączonej do planu wyspa opisana jest pod literą *Q*, która także umieszczona została na planie. Legenda podaje wyraźnie nazwę jako *der Krautberg*, co w wolnym, lecz uprawnionym tłumaczeniu oznaczać może *Zielną Górkę*. Niemieckie wyrażenie *Au* oznacza zaś teren zalewowy w znaczeniu ogólnym, porośnięty specyficzną dla tego typu siedlisk roślinnością. Należy także wspomnieć o funkcjonującej w świadomości dawnych mieszkańców *Greiffenhagen* nazwie *Teufelsinsel*, co znalazło odzwierciedlenie w miejscowych gadkach²⁷.

Niezamierzona zapewne zamiana Gryfina na Szczecin we wzmiance o litografii E. Sanne²⁸ wynikać może z faktu, iż ten ostatni bliższy jest sercu autorki. Jednak w tłumaczeniu nazwy *Galgenberg* obstawał bym za wersją *Szubieniczne Wzgórze*.

²¹ E. Rymar, op cit., s.334, tam przypisy.

²² Informacje pisemne uzyskane od Herberta Kämper’a z Gehrde, referenta historycznego stowarzyszenia *Heimatkreiss Greiffenhagen*, autora wystawy *Młyny w powiecie gryfińskim*.

²³ Wielokrotna terenowa penetracja własna autora.

²⁴ E. Gwiazdowska, op. cit., s. 40.

²⁵ *Schmettausche...*,

²⁶ *Special Plan von der Stadt Greiffenhagen, wie solche Anno 1724 vermessen durch M. F. Schwadtke und auff allernäd. Ordre ins reine verzeichnet*, w: F. Hayn, op cit., s. 22, 23, rycina.

²⁷ A. Haas, *Greiffenhagener Sagen*, w: „Monatsbälter für pommersche Volkskunde“, Jg. 10, H. 1, s. 9, 1896; W. Łysiak, *Diabelskie sprawy. Podania, legendy i bajki z Pomorza Zachodniego*, Międzychód 1998, s. 50; M. Anklewicz, w: *Dzieje...*, s. 399.

²⁸ *Dzieje...*, s. 309.

Kilka wersów dalej autorka pisze o całkiem zrujnowanym i splantowanym odcinku północnym umocnień miejskich. Dotyczy to raczej chyba wałów ziemnych, faktycznie do roku 1777 splantowanych i zamienionych częściowo na ogrody²⁹. Północny odcinek murów miejskich był bowiem aż do lat siedemdziesiątych XX wieku dość dobrze zachowany³⁰. Współczesny F. Haynowi dobrze zachowany północny odcinek muru miał długość 130 metrów³¹.

Na podstawie schematycznego siłą rzeczy ujęcia obrazu samego Gryfina na przedmiotowej mapie trudno doprawdy wyciągać wnioski odnośnie rzeczywistego przebiegu ulic czy istnienia bądź nie istnienia zabudowy na poszczególnych kwartałach. W tym aspekcie zachowałbym daleko posuniętą ostrożność. Gwiazdowska pisze jednak o braku ulicy *Oderstrasse*, o niezabudowanym terenie wzdłuż wschodniej pierzei murów obronnych, o nieregularnym placu, na którym powinny znajdować się zabudowania młyńskie. Ich brak autorka próbuje wyjaśnić jakimś czasowym zniszczeniem, co nie znajduje nigdzie uzasadnienia. Całkowicie też myli się autorka, gdy pisze o ulicy *Mühlenstrasse* (*Młyńskiej*), którą uważa za główną ulicę Gryfina oraz identyfikuje ją z dzisiejszą ulicą Bolesława Chrobrego, do roku 1945 *Wieckstrasse*. Nazwę *Mühlenstrasse* nosił północny odcinek ciągu ulicznego prowadzący z północy od młyna miejskiego na południe obok kościoła św. Mikołaja i dalej do *Hirtenstrasse* przy murach miejskich od strony południowej³².

Błąd w niemieckiej nazwie rzeki Tywa (*Tuhe* zamiast *Thue*) potraktujmy jako zwykłą literówkę.

Jednak poważniejszym znacznie błędem jest usadowienie miejskiej leśniczówki „około kilometra na wschód od głównej drogi”³³. Faktem bezspornym jest istnienie tam zaznaczonego na mapie młyna tartaczego nad Tywą, jednak leśniczówka położona była tuż obok drogi po jej zachodniej stronie! I tak zaznaczona została też na przedmiotowej mapie, co znajduje potwierdzenie w innych przedstawieniach kartograficznych³⁴.

Zadziwiająca doprawdy jest opowieść autorki o „kanale fortecznym oddzielającym groblę od terenu opisanego jako Hagen, od strony lądowej otoczonego ogrodzeniem”³⁵. Zaprawdę nic podobnego tam osobiście nie widzę. Pozostałości dawnego szańca zaznaczone są i opisane na zachodnim przyczółku

²⁹ F. Hayn, op cit., s. 64.

³⁰ Fakt znany autorowi z autopsji.

³¹ F. Hayn, op cit., s. 9.

³² Tamże, s. 55–59.

³³ E. Gwiazdowska, op. cit., s. 41.

³⁴ *Special Karte von der Uckermark...*; Messtischblatt 2752 Greifenhagen i inne.

³⁵ E. Gwiazdowska, op. cit., s. 42.

byłego mostu, podobnie opisana i zaznaczona jest stara grobla łącząca mosty na Regalicy i Odrze³⁶. Gdyby przyjąć, iż zygzakiem biegnący kanał był kanałem forticznym, należało by założyć ogromne rozmiary forticy istniejącej na gryfińskiej przeprawie, w dodatku umiejscowionej na bagnach po obu stronach sztucznie usypanej grobli. Długość boku tej domniemanej forticy wynosiła by blisko 3 000 metrów, a skądinąd wiemy, iż znaczący w latach wojny trzydziestoletniej *Szaniec Marwicki* broniący wschodniego przyczółka przeprawy gardzkiej³⁷ posadowiony był na planie kwadratu o boku długości około 100 metrów³⁸. I jeszcze kwestia opisu terenu w formie *Hagen*. Czyżby autorce chodziło o napis umieszczony na północ od grobli i podzielony na cztery wersy *Nach - Greiffen - hagen - gehorig*? Nie wiem też, co można tutaj zinterpretować jako „ogrodzenie od strony lądowej”.

Nadal pokutuje w literaturze zupełnie nieuprawniona data ostatecznego zniszczenia mostów gryfińskich. Rok 1640 przywoływany jest już od XVIII wieku³⁹, następnie próbuje go uwiarygodnić F. Hayn⁴⁰ przytaczając nawet tekst źródłowy⁴¹. Jednak sięgnięcie do tegoż źródła rozczaruje zwolenników daty 1640, bowiem Merian pisze wyraźnie: w roku 1636, a z samego kontekstu jego zapisu porównanego z przebiegiem działań wojennych pod Gryfinem wnioskować możemy czas „poszarpania” murów obronnych od strony rzeki, jak i spalenia, czy zrzucenia mostu na koniec 1635, lub początek 1636 roku⁴². Nie było to zresztą pierwsze i nie ostatnie niszczenie mostów na gryfińskiej przeprawie. Po raz pierwszy uczynił to Gustaw Adolf już w roku 1630, lub tuż na początku 1631⁴³. Jak wynika z zachowanych opisów przebiegu działań wojny trzydziestoletniej, przypadki niszczenia i odbudowywania mostów na przeprawach były powszech-

³⁶ F. Hayn, op. cit., s. 79 i inni.

³⁷ J. Schladebach, *Urkundliche Geschichte der Stadt Gartz an der Oder*, Leipzig 1841.

³⁸ Niepublikowane badania własne autora.

³⁹ Por. Ch. F. Wutstrack, *Nachtrag zu der Kurzen historisch - geographisch - statistischen Beschreibung des königlich - preussischen Herzogthums Vor - und Hinter Pommern*, Stettin 1795; *Topografische Beschreibung der Provinz Pommern mit einer statistischen Übersicht von F. von Restorff*, Berlin, Stettin 1827; K. F. Kohlhof und F. Kohlhof, *Heimatbuch des Kreises Greifenhagen*, Greifenhagen 1925.

⁴⁰ F. Hayn, op. cit., s. 9.

⁴¹ M.[artini] Z.[eilleri] *Topographia Electorat[us] Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae. [et]c. : das ist Beschreibung der Vornembsten und bekantisten Städte und Plätze in dem hochlöblichsten Churfürstenthum und March Brandenburg; und dem Hertzogtum Pom[m]eren, zu sampt einem dopelten Anhang, 1 Vom Lande Preußen, unnd Pomerellen 2 Von Lifflande unnd Selbige beruffenisten Orten*, M. Merian Erben, Frankfurt am Main 1652 i nast.

⁴² Tamże, s. 61.

⁴³ J. G. A. Galletti, *Geschichte von Deutschland*, Fünfter Band, *Geschichte des dreyzigjährigen Kriegs*, Halle 1791.

ne. Analogiczna w stosunku do Gryfina była sytuacja w sąsiednim miasteczku, wówczas twierdzy – Gartz⁴⁴.

Popelnione przez autorkę błędy i nieścisłości składam na karb zbyt krótkiego czasu, w którym przygotowane miały być artykuły do gryfińskiej konferencji. Pozostaje mieć nadzieję, że ewentualne kolejne wydarzenia tego typu będą planowane z odpowiednim wyprzedzeniem czasowym, co pozwoli na uniknięcie podobnych błędów autorom nie zajmującym się przecież na co dzień kwestiami dotyczącymi niewielkiego w sumie ośrodka miejskiego, jakim było Gryfino. Podkreślić jednak muszę ogromną odpowiedzialność potencjalnych autorów prezentujących swoje prace wobec ludzi związanych z konkretnym ośrodkiem. Ich ustalenia funkcjonują bowiem w powszechnym widzeniu lokalnej historii, a nie można po raz kolejny dopuścić do tego, aby te ustalenia fałszowały najbliższą rzeczywistości projekcję miejsc, wydarzeń i sytuacji sprzed wieków w umysłach ludzi nie parających się zawodowo historią i naukami jej pokrewnymi.

---

⁴⁴ Tamże, s. 491; R. v. Rothenburg, *Schlachten, Belagerungen und Gefechte in Deutschland und den angrenzenden Laender von 1618 bis 1640*, Dritte Auflage, Wien 1835; J. J. Sell, *Geschichte des Herzogthums Pommerns*, Berlin 1820; C. Du Jarrys, *Der dreitzigjährige Krieg vom militärischen Standpunkte aus beleuchtet*, Schaffhausen 1852; J. Schladebach, op cit., i inne.